

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות

פרקים ד-ה: תפילה

סוגיה לב: כוונה בתפילה

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

© כל הזכויות שמורות למחבר

סוגיה לב: כוונה בתפילה

***

רקע

הרמב"ם [פ"ד ה"א] מונה "חמשה דברים מעכבין את התפלה אף על פי שהגיע זמנה"¹: א. טהרת ידיים. ב. כיסוי הערוה. ג. טהרת מקום תפלה. ד. דברים החופזים אותו. ה. כוונת הלב. בדין טהרת הידים עסקנו לעיל בדיני קריאת שמע [סוגיה לג עמ' 167], ונשלים את העיסוק לקמן בדיני ברכות השחר [ח"ב עמ' 458]. בדין כיסוי הערוה ובדין טהרת מקום התפילה, עסקנו לעיל בדיני קריאת שמע [סוגיות נב-סח עמ' 241-315]. בסוגיה זו נעסוק בדין כוונת הלב, ובסוגיה הבאה [עמ' 461] נעסוק בדין "דברים החופזים אותו". החיוב לכוון בתפילה מוזכר פעמים רבות בגמ', אך ניסוח החיוב שונה ממקום למקום. נשאלת השאלה, האם הניסוח השונה מלמד על חיובים שונים?

מקורות

- א. גמ' לא. "ת"ר המתפלל צריך שיכוין את לבו לשמים... מפני כריעות והשתחויות"
גמ' ל: "ר' חייא בר אבא צלי והדר צלי... ואם לאו אל יתפלל"
גמ' לד: "מתני' המתפלל וטעה... רב ספרא משום חד דבי רבי באבות"
ב. תוס' לד: ד"ה יכוין
ג. יבמות קה: "דר' חייא ור' שמעון בר רבי הוו יתבי... שני מקראות הללו"
רי"ף כב: "ת"ר המתפלל צריך שיכוין את לבו... מפני הכריעות והשתחויות"
תלמידי רבינו יונה כא. ד"ה כדי; כב: ד"ה המתפלל, שנאמר, צריך [כד: ד"ה גמ' יכוין את לבו]
ד. רמב"ם הל' תפילה פ"ד הל' א, טו-טז, והגהות מיימוניות אות כ; פ"י ה"א
ה. טור סי' קא, "... אם כן למה יחזור"
ו. שו"ע סי' צח, ומשנה ברורה
סי' קא סע' א, משנה ברורה, וביאור הלכה ד"ה והאידנא

טור ריש סי' קא

תנו רבנן המתפלל צריך שיכוין בכל הברכות ואם אינו יכול לכוין ככולן לפחות יכוין באבות, דאמר ר"א לעולם ימוד אדם עצמו אם יכול לכוין באבות יתפלל ואם לאו אל יתפלל. ואם התפלל ולא כיון באבות יחזור ויתפלל, ואם כיון באבות אין צריך לחזור. ויראה אפילו אם כיון ככולן ולא כיון באבות שצריך לחזור ולהתפלל. והאידנא אין אנו חוזרין בשביל חסרון כוונה, שאף בחזרה קרוב הוא שלא יכוין, אם כן למה יחזור.

¹ עיין לעיל עמ' 171 הע' 5 הסבר המושג "מעכבין את התפילה".

הסבר הסוגיה

אמר רבי אליעזר: לעולם ימוד אדם את עצמו, אם יכול לכוין את לבו - יתפלל, ואם לאו - אל יתפלל.
[גמ' ל:]

החובה לכוון בתפילה מוזכרת פעמים רבות בגמ', אך ניסוח החיוב שונה ממקום למקום. בשלושה מקומות נאמר שהמתפלל צריך לכוון את לבו: "לעולם ימוד אדם את עצמו, אם יכול לכוין את לבו יתפלל ואם לאו אל יתפלל" [ל:]; "וחנה היא מדברת על לבה" - מכאן למתפלל צריך שיכוין לבו" [לא.]; "המתפלל צריך שיכוין את לבו בכולן, ואם אינו יכול לכוין בכולן יכוין את לבו באחת" [לד.]. במקום אחד נאמר: "המתפלל צריך לכוון את לבו לשמים" [לא.], ובמקום אחר נאמר: "חסידים ראשונים היו שוהין שעה אחת ומתפללין כדי שיכוונו לבם למקום" [פ"ה מ"א; גרסתנו בגמ' ל: "לאביהם שבשמים"]. בשני מקומות הגמ' עוסקת בחיוב לכוון בתפילה ללא הזכרת המונח "כוונה": "המתפלל צריך שיראה עצמו כאילו שכונה שרויה כנגדו" [סנהדרין כב.], ו"המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה" [יבמות קה.]. במקום אחד [ל:] מפורש, שכוונה מעכבת את התפילה ואם אינו יכול לכוון אינו מתפלל, ולכן הרמב"ם [פ"ד ה"א] מונה את חיוב הכוונה בין חמשת הדברים המעכבים את התפילה.

תלמידי רבינו יונה מדייקים מהניסוחים השונים, שיש כוונות שונות שצריך לכוון בתפילה. את הדין ש"המתפלל צריך שיכוון את לבו" הם מפרשים: "כלומר צריך שיכוין לבו לאמירת המלות שידע מה הוא אומר" [כב: ד"ה המתפלל]. את הדין שחסידים ראשונים שהו שעה אחת "כדי שיכוונו לבם למקום" הם מפרשים לא ככוונה בשעת התפילה אלא ככוונה מקדימה לתפילה, "שיהיה לבם שלם בעבודת המקום ויבטלו מלבם תענוגי העולם הזה והנאותיהם" - הם קיבלו על עצמם שכל מעשיהם יהיו לשם שמים בלבד, ומתוך קבלה זו הם עמדו בתפילה [כא. ד"ה כדי]. את הדין ש"המתפלל צריך שיתן לבו למעלה" הם [כב: ד"ה צריך] מפרשים: "כלומר שיחשוב בלבו כאילו עומד בשמים ויסיר מלבו כל תענוגי העולם הזה וכל הנאות הגוף, כענין שאמרו הקדמונים כשתרצה לכוין פשוט גופך מעל נשמתך"².

תלמידי רבינו יונה אינם מתייחסים לדין ש"המתפלל צריך לכוון את לבו לשמים", אך אם כוונה זו זהה לדין ש"המתפלל צריך שיראה עצמו כאילו שכונה שרויה כנגדו", משמעות הכוונה שהמתפלל צריך לחשוב בתפילתו שהוא עומד לפני מלך מלכי המלכים. הרמב"ם [פ"ד הט"ז] מתעלם משאר הכוונות ומביא כוונה זו בלבד: "כיצד היא הכוונה, שיפנה את לבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאלו הוא עומד לפני השכינה". הטור [סי' צח] מגדיר במפורש שיש שתי כוונות בתפילה: "המתפלל צריך שיכוין לבו, שנאמר: תכין לבם, פירוש שיכוין פירוש המלות שמוציא בשפתיו, ויחשוב כאילו שכונה כנגדו שנאמר: שויתי ה' לנגדי תמיד"³.

² הדרכי משה [סי' צה אות ב] מצטט את דברי תלמידי רבינו יונה בצורה הבאה: "פשוט נשמתך מעל גופך".

³ הטור מתייחס גם לכוונה השלישית של תלמידי רבינו יונה: "וכן היו עושין חסידים ואנשי מעשה שהיו מתבודדים ומכוונים בתפלתן עד שהיו מגיעים להתפשטות הגשמיות להתגברות רוח השכלית עד שהיו מגיעים קרוב למעלת הנבואה", אך הוא מגדירה כחלק מהכוונה כאילו שכונה כנגדו.

הראשונים [תוס' לד: ד"ה יכוין, תלמידי רבנו יונה כד: ד"ה גמ'ן] מקשים על סתירה בין שתי גמרות. בסוף פרק רביעי [ל: נאמר: "לעולם ימוד אדם את עצמו, אם יכול לכוין את לבו יתפלל ואם לאו אל יתפלל", ובסוף פרק חמישי [לד: נאמר: "המתפלל צריך שיכוין את לבו בכולן, ואם אינו יכול לכוין בכולן יכוין את לבו באחת [בברכת אבות]". בפרק רביעי משמע שכוונה מעכבת בכל התפילה, בפרק חמישי מפורש שכוונה מעכבת רק בברכת אבות.

מפרשים הראשונים, שאין סתירה בין שתי המקומות. לכתחילה צריך לכוון בכל התפילה, ובדיעבד אם כיוון בברכת אבות יצא ידי חובתו. גם את הגמ' בפרק רביעי צריך להסביר כך: לעולם ימוד אדם את עצמו, אם יכול לכוון לפחות בברכת אבות יתפלל, ואם לאו אל יתפלל.

ר' חיים מבריסק [הל' תפילה פ"ד ה"א] מקשה על סתירה דומה בפסקי הרמב"ם. בפרק ד' [הט"ז] פוסק הרמב"ם שכוונה מעכבת, ומשמע שמעכבת בכל התפילה. בפרק י' [ה"א] פוסק הרמב"ם שכוונה מעכבת רק בברכת אבות.

מבאר ר' חיים את שיטת הרמב"ם על פי שתי הכוונות שראינו בדין תפילה: כוונה שעומד לפני השכינה, וכוונה להבנת המילים. מסביר ר' חיים שהדין הראשון הוא דין בהגדרת תפילה. תפילה היא עמידה לפני ה'. המתפלל ללא כוונה לעמוד לפני ה' איננו מתפלל אלא "מתעסק" [= עושה מעשה מצוה ללא מודעות למעשה שהוא עושה, לעומת אינו מתכוון, שיש לו מודעות למעשה אבל אינו מתכוון לשם מצוה (תוקע לשיר = אינו מתכוון. נושף בשופר להוציא חפץ שנתקע בו = מתעסק)], ו"מתעסק" אינו יוצא ידי חובה מהתורה בכל המצוות. הדין השני הוא דין מיוחד בתפילה, וחיובו רק מדרבנן. מבאר ר' חיים שכוונה שהוא עומד לפני השכינה מעכבת בכל התפילה, וכוונה לפירוש המילים מעכבת בברכת אבות בלבד. ר' חיים מוסיף ומבאר, שהמתפלל ללא כוונה שעומד לפני השכינה, תפילתו אינה תפילה, וכאילו לא התפלל כלל. אך המתפלל ללא כוונה לפירוש המילים, תפילתו תפילה, וחיובו לחזור ולהתפלל הוא כדי לקיים את תקנת חכמים שתיקנו כוונה זו.

קשה להסכים לביאורו של ר' חיים בדברי הרמב"ם, שהרי בפרק י' עוסק הרמב"ם בדיני טעויות בתפילה, וקשה להעלות על הדעת, שהרמב"ם חידש בפרק זה דין חדש שלא הזכיר אותו לפני כן. בנוסף לכך, הרמב"ם משתמש בשני המקומות באותו מונח "כוונת הלב", וקשה להעלות על הדעת שהרמב"ם השתמש במונח אחד לשני מושגים שונים. לפיכך נראה להסביר, שבשני המקומות הרמב"ם עוסק בכוונה שיראה את עצמו כעומד לפני השכינה, וכוונה זו קיימת בכל התפילה. בפרק ד' עוסק הרמב"ם בדין לכתחילה, ולכתחילה צריך לכוון בכל התפילה, בפרק י' הרמב"ם עוסק בדיני טעויות, והוא פוסק שאם טעה ולא כיוון לא יצא ידי חובתו, אך אם כיוון בברכת אבות ורק אחריה טעה והפסיק לכוון יצא ידי חובתו. לפי הסבר זה, שיטת הרמב"ם זהה לשיטת שאר הראשונים, אך צריך לשים לב, שהרמב"ם עוסק בכוונה שיראה עצמו כאילו עומד לפני השכינה, ומתעלם מהכוונה לפירוש המילים.

הטור [סי' צח] מביא את ההלכות המפורשות בגמ': אסור להתפלל במקום שיש בו דבר המבטל כוונתו, ולא בשעה המבטלת כוונתו; אין להתפלל כשאין דעתו מיושבת עליו, והבא מהדרך אל יתפלל תוך שלושה ימים. הטור מביא את פסקו של המהר"ם מרוטנבורג שאין אנו נוהרים בדינים אלו מפני שאין אנו מכוונים כל כך בתפילה. הטור [סי' קא] מחדש חידוש נוסף: "והאידנא אין אנו חוזרים בשביל חסרון כוונה [בברכת אבות] שאף בחזרה קרוב הוא שלא יכוין, אם כן למה יחזור".

מוכח מחידושו של הטור, שהוא חולק על הרמב"ם הפוסק: "כל תפלה שאינה בכוונה אינה תפלה". לדעת הרמב"ם מהות התפילה היא שיראה עצמו כאילו הוא עומד לפני השכינה, וכשאינו מכוון לכך, תפילתו אינה תפילה אלא מלמול בעלמא. אם הטור היה סובר כרמב"ם, הוא לא היה יכול להחזיר תפילה ללא כוונה, אלא על כורחך שלדעתו תפילה ללא כוונה היא תפילה, והחיוב של המתפלל ללא כוונה לחזור ולהתפלל הוא מפני שחכמים קבעו שאין ראוי להתפלל תפילה ללא כוונה. בזמנם של חכמים היה חיוב לחזור ולהתפלל כדי שיתפלל תפילה ראויה, אך בזמננו שאין אנו מכוונים כהלכה, אנו מסתפקים בתפילה שאינה ראויה.

סיכום

המושג "כוונה" המובא בגמ' מתפצל לארבע כוונות שונות:

- א. הבנת המילים.
  - ב. כוונה שעומד לפני השכינה.
  - ג. כוונה כאילו הוא עומד בשמים, כך שהוא מגיע להתפשטות הגשמיות ולהתגברות הכוח השכלי.
  - ד. כוונה שיהיה לכו שלם בעבודת ה', ויעשה כל מעשיו לשם שמים.
- שתי הכוונות האחרונות הן מדרגה גבוהה שאינה מדרגתו של כל אדם, ושתי הכוונות הראשונות הן חובה המוטלת על כל אחד.

רוב הראשונים מפרשים שלכתחילה צריך לכוון את שתי הכוונות בכל התפילה, ובדיעבד אם כיוון בברכת אבות בלבד, יצא ידי חובתו. ר' חיים מסביר בדעת הרמב"ם, שהכוונה שעומד לפני השכינה מגדירה את תפילתו כתפילה, ולכן היא מעכבת בכל התפילה, וכוונה לפירוש המילים אינה מגדירה את התפילה כתפילה, אלא היא דרישה נוספת של חכמים המעכבת בדיעבד בברכת אבות בלבד. אמנם, מלשונו של הרמב"ם משמע שהוא עוסק בכוונה אחת בלבד, כוונה שעומד לפני השכינה, וכוונה זו מעכבת בדיעבד בברכת אבות בלבד.

הטור פוסק שכיום אין לחזור ולהתפלל אפילו לא כיוון בברכת אבות.

הלכה

השו"ע [סי' צח סע' א] פוסק שצריך לכוון את שתי הכוונות, גם ששכינה כנגדו, וגם להבין את פירוש המילים. עוד פוסק השו"ע [סי' קא סע' א] שכוונות אלו מעכבות רק בברכה

ראשונה. וכותב הרמ"א: "והאידנא אין חוזרין בשביל חסרון כוונה, שאף בחזרה קרוב הוא שלא יכוין".

המשנה ברורה [סק"ד] מביא את פסק החיי אדם, שכיוון שמעיקר הדין המתפלל ללא כוונה בברכת אבות, צריך לחזור להתפלל, אם נזכר שלא כיוון לפני חתימת הברכה יחזור ל"א-להי אברהם". בביאור הלכה [ד"ה והאידנא] הוא מביא עצה, שאם לא כיוון בברכת אבות, ונזכר בכך בברכת גבורות ה', ימתין לשליח הציבור וישמע ממנו ברכת אבות וימשיך התפילה בעצמו.⁴

⁴ עצה זו נובעת משאלת הביאור הלכה, מדוע שהנזכר בברכת גבורות ה' שלא כיוון בברכת אבות, לא יחזור לברכת אבות, "וכי מפני שקרוב שלא יכוון נאמר לו שיברך עוד ברכות שבודאי לא יצא בהם אחרי דחסר לו ברכת אבות". הביאור הלכה מבין שאין מחזירים אף כשלא כיוון בברכת אבות כדי שלא יברך ברכה לבטלה, ולכן הוא מקשה, שכיוון שמן הדין הוא צריך לחזור על ברכת אבות הרי ללא כוונה בברכת אבות שאר ברכות התפילה הן ברכות לבטלה. כדי למנוע את הברכות לבטלה מציע הביאור הלכה שישמע את ברכת אבות משליח הציבור ויכוון בה. לפי דרכנו, שתפילה ללא כוונה היא תפילה שאינה ראויה, שאלתו אינה קשה, שהרי המתפלל ללא כוונה אינו מברך ברכות לבטלה שהרי הוא יוצא בהן ידי חובת מצות תפילה.